

**НАЦІОНАЛЬНА МЕНТАЛЬНІСТЬ І ФІЛОСОФІЯ.
ДО ПИТАННЯ ПРО ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ВИМІР
ФІЛОСОФІЇ В.І.ШЕВЧЕНКА**

У статті аналізується теоретико-методологічний вимір філософії В.І. Шевченка. Авторка доводить, що проблему зв'язку національної ментальності з філософією мислитель визначав головним предметом своїх пошуків.

***Ключові слова:** національна ментальність, національна культура, реалістична методологія філософії, філософія поступу.*

Філософський дискурс багатоманітних аспектів проблеми буття українського народу, осмислення ключових питань української культури, освіти, історії та економіки є однією із актуальних сучасних філософських проблем. Особливої значущості ці питання набувають в умовах глобалізації, коли нагальною постає потреба переосмислення методології української культури, історії, філософії, а також вироблення таких стратегій та орієнтирів, які б спонукали український народ до самопізнання і самовизначення, сприяли ефективному державо- і націєтворенню.

Важливим видається й такий аспект вищезгаданого дискурсу, як освоєння вітчизняної філософії, яка постає теорією національного самоусвідомлення. Це переконливо довів В.І.Шевченко, запропонувавши теоретичний «портрет» української філософії, вироблений на основі вивчення масиву філософських творів, що були створені упродовж історії України. При цьому відповідь на питання, що таке національна ментальність та яким є її вплив на філософію, чернігівський любомудр визначав як головний предмет своїх пошуків.

Слід зауважити, що питання ментальності, пов'язані з усвідомленням національної специфіки, у світовій філософській думці актуалізувались у середині XIX ст.. Зокрема, поняття «ментальність», до якого вперше вдався американський філософ Р.Емерсон, надаючи йому містичного змісту, спочатку широкої популярності серед філософів не набуло. Однак, вже з другої половини XIX ст. в Європі відбувається справжній сплеск досліджень національного характеру як феномену культури. Свідченням цього стала поява «психології народів» (В.Вундт), вчення про архетипи (К.Юнг), феноменології (Е.Гуссерль), культурологічних теорій (М.Вебер, Е.Трьольч та ін.), спеціальних досліджень феномену ментальності (Л.Февр, М.Блок) тощо.

В українській філософській традиції середини XIX ст. також з'явилися спроби усвідомлення унікальності й самобутності кожного народу, намітились теоретико-методологічні підходи до аналізу феномену ментальності. Це супроводжувалось активними пошуками вітчизняних дослідників філософсько-методологічних стратегій, які б дали змогу перейти на новий рівень пізнання тієї суспільно-політичної ситуації, що склалася на початку XIX ст. Причому ці пошуки здійснювались як внаслідок урахування власної соціокультурної традиції, так і завдяки переосмисленню надбань західноєвропейської філософської думки.

Цілком в дусі загальноєвропейської соціокультурної ситуації XVIII – XIX ст., котра характеризувалася підвищенням інтересу до пізнання походження та специфіки становлення кожної нації, в Україні вже перша половина XIX ст. також позначилася злетом ідеї народності або, що те саме, національної ідеї. Зокрема, М. Максимович у вступі до своїх «Українських пісень», виданих у 1827 р. писав: «Настав, здається, той час, коли пізнають істинну ціну *народности...*» [3, 6]. У цій же роботі вперше робиться спроба охарактеризувати «дух народу», представити його в розвитку на основі систематизації структури сюжетів українських пісень, козацьких дум, легенд.

З другої половини XIX ст. в Україні зростає інтерес до аналізу екзистенціальних проблем націокультурного буття людини. Необхідність

проникнення у відчуття та урахуванні тих соціокультурних і ментальних особливостей народу, котрі вирізняють його з-поміж інших народів світу, починає усвідомлювати все ширше коло вітчизняних мислителів. Зокрема, П. Юркевич, зазначає, що всякій країні (народу) властивий національний, історичний та раціональний дух. Природний або фізичний темперамент людини, а відповідно до того – національний темперамент народу, – залежить від природи людини, певних схильностей і переконань [15, 35].

Спеціально предметом своїх досліджень ментальність українського народу зробили В.Антонович, М.Драгоманов, О.Потебня, І.Франко, М.Грушевський, О.Кульчицький, М.Шлемкевич, Д.Чижевський та інші українські вчені. Вони переконливо засвідчили, що духовному світу українського народу властиві емоційно-почуттєвий характер, кордоцентричність, гармонійне поєднання ірраціонального та раціонального, почуттів і волі.

У радянські часи ментальність досліджували Ю.Афанасьєв, М.Бахтін, А.Гуревич, Ю.Лотман. Увага вітчизняних дослідників до феномену ментальності посилилась із здобуттям Україною незалежності. Світ побачили ґрунтовні дослідження ментальності та етноментальності, «національного характеру», «духу народу» В.Бєбіка, А.Бичко, І.Бичка, П.Гнатенка, В.Горського, Р.Додонова, О.Донченка, І. Єршової-Бабенко, М.Поповича та ін.

Використовуючи вищезазначені праці як методологічний орієнтир, здійснимо спробу досягти мети нашої статті – *проаналізувати теоретико-методологічний вимір філософії В.І.Шевченка, зокрема, вирішення ним питання про взаємозв'язок національної ментальності і філософії*. При цьому урахуємо той факт, що у працях В.Довбні [2], Ю.Фігурного та О.Ярошинського [4], вже досліджені окремі аспекти філософії Володимира Ісаковича Шевченка, зокрема – його внесок в розробку гносеологічних, філософсько-освітніх та українознавчих проблем. Однак, теоретико-

методологічне підґрунтя філософського вчення мислителя, переконані, заслуговує подальшого спеціального студіювання.

Розглядати питання змісту поняття «менталітет», звичайно можна по-різному. В цілому гуманітарна думка представлена трьома основними підходами до його розуміння. Перший, його умовно назвемо раціоналістичний, ґрунтується на тому, що термін «менталітет» слід сприймати буквально, тобто для позначення раціональності або способу мислення, властивого особі, групі, нації тощо. При цьому ментальність витлумачується як наявність у людей того або іншого суспільства, належного до однієї культури, визначеного спільного «розумового інструментарію, «психологічної оснастки», котра дає їм можливість по-своєму сприймати і усвідомлювати своє природне і соціальне оточення і самих себе.

У рамках другого підходу, соціально-психологічного, зміст ментальності розглядається у ширшому обсязі, ототожнюється із національним характером. В такому разі під ментальністю розуміється сукупність психологічних рис соціальної групи чи нації, «спільне психологічне оснащення» представників певної культури, що дає змогу хаотичний потік різноманітних вражень інтегрувати свідомістю у певне світобачення» [5, 4].

Нарешті, третій підхід, філософський, визначає менталітет як властиву культурі кожного народу єдність переживань, почуттів, пізнавальних процесів, яка склалася на основі переважаючих у цій культурі традицій світовідношень або стиль світосприйняття. Саме з позицій філософського підходу розглядає менталітет В.І.Шевченко. Як мислитель, який серцем був завжди зі своїм народом, В.І.Шевченко підкреслює необхідність вивчення українського буття не крізь призму запозичених ідей зарубіжних філософів, а шляхом звернення до «свого», наголошуючи, що українська філософія є засобом національного усвідомлення. У ряді монографій та статей вчений окреслив особливості світоглядно-філософського тлумачення пізнання світу, притаманні українській культурі і ментальності. Причому думки мислителя

вийшли на широкий простір філософської рефлексії, в основі якої – надбання діячів Чернігівського літературно-філософського кола, філософів та громадських діячів Лівобережної України ХІХ- початку ХХ ст. [7–14].

Потрібно підкреслити, що у своїх творах філософ вдається до глибинного аналізу змісту традиції, ментальності та природи національного характеру. Вивчення української філософії у контексті національної культури, на думку В.Шевченка, особливе тим, що має спиратись на притаманну народові єдність світовідношень, переживань і осягання світу та себе у світі, що і утворює його ментальність. Цю ідею, на наш погляд, найкраще ілюструють слова: «Кожна конкретна «філософія», себто певна окрема філософічна система, є певне усвідомлення абсолютно цінних, неминущих елементів певної національної культури, наукового світогляду, мистецького стилю, певної позитивної релігійності тощо, є піднесенням цих коректних форм культури у сферу абсолютної правди» [6, 606].

Принциповим положенням філософської концепції В.Шевченка є твердження про те, що освоєння філософії має методологічно узгоджуватись з розумінням національної культури, в якій концентровано містяться світоглядні орієнтації та виробляється тлумачення їх смислів. «Часто, особливо при вивченні української культури, історії та економіки, – зазначає вчений, – відтворюються давні утопії внаслідок незнання української філософії. Таке незнання нерідко компенсується мало виправданими запозиченнями ідей і положень зарубіжних національних філософій. Українське буття у зв'язку з цим представляється в такому концептуальному обрамленні, що сформувалося на основі досвіду життя інших народів. Через це такі концепції часто-густо конфліктують із досвідом культури та історії України, умонастроями суспільства» [7, 4].

Тривала співпраця з В.І.Шевченком дає можливість авторці цієї статті зауважити, що потребу звернення до власної філософії, необхідність її ретельного дослідження філософ підкреслював постійно. В усних бесідах та лекціях, прочитаних спочатку в Чернігівському державному педагогічному

університеті ім. Т.Г.Шевченка, а згодом у Чернігівському державному інституті економіки і управління, філософ неодноразово висловлював занепокоєння з приводу неоднозначності методології навчального процесу з філософії в Україні. Вченого бентежив той факт, що суть освоєння філософії часто зводилась до заучування окремих понять і формулювань, при чому ігнорувался той смисл, який вони мають в межах української філософії.

Альтернативу догматичному дослідженню і засвоєнню філософії В.І.Шевченко вбачав у реалістичній методології. Філософ виходив з того, що методологія – це не просто сукупність методів та приписів до дії, а філософія, взята в аспекті її використання людьми в системі спільного способу світоіснування. Тому точкою відліку міркувань про методологію вивчення філософії для вченого було переконання, що філософія формує свідомого патріота Вітчизни, творчу особистість, вільнодумну та допитливу людину. Отож, збагнути суть української філософії та її глибинний смисл, на його думку, можна лише українською мовою. Саме мова є соціокультурним підґрунтям із властивим йому емоційно-психологічним настроєм, збагнути який спроможний відчути тільки той, хто володіє колоритом рідної мови.

Іншим вихідним моментом його теоретико-методологічної позиції стало визначення поняття «Україна», яке він тлумачив не інакше як «один із багатьох існуючих у світі способів соціокультурного існування, якому притаманна власна мудрість» [14, 5]. В.І.Шевченко виступав проти своєрідного номіналізму в розумінні українського й інших народів, їх філософської культури, проти того, щоб Україна і українська нація сприймались переважно як назва, ім'я, а не як геополітичний комплекс, що функціонує тисячоліттями.

Така позиція вченого ґрунтується на переконанні в тому, що світоглядно-теоретичні аспекти філософії як особливої форми духовно-практичного освоєння людиною світу та навчальної дисципліни тісно взаємопов'язані з національною свідомістю. Філософія розгортається не лише в загальнолюдському контексті, але і в їх ментально-специфічному,

національно-особливому плані. Тому філософські стратегії орієнтовані як на загальнолюдські цінності, так і на національно-особливі, оскільки, як підкреслюють сучасні фахівці в царині філософії, «загальнолюдське формується, користуючись надбаннями різних національних культур і створюючи на їх ґрунті своє власне, специфічно-неповторне» [1, 210].

Тому чітким принципом теорії вітчизняної філософії В.Шевченка є переконання у тому, що автентично сприйняти українську філософію можна тільки в контексті національної культури: вона зумовлює вибір проблематики, спосіб вирішення проблем тощо. В такому разі філософія набуває екзистенційного, буттєво орієнтованого характеру. Як навчальний предмет вона також має вивчатись з урахуванням властивих українській культурі поглядів на світ, людину, мудрість, пізнання. Мислитель закликав вивчати філософію не «книжно», а всередині національної культури.

Внаслідок ґрунтовного теоретико-методологічного, світоглядного аналізу основ української ментальності, філософ дійшов висновку, що культура народу твориться тривалий час, а світовідчуття і світосприйняття прадавніх українців органічно увійшло в ментальність їхніх нащадків. Національні образи світу є відображенням етнічної ментальності, тобто того, що можна назвати «духом народу».

Щоб розкрити буттєві, екзистенційні засади філософії, В.І.Шевченко звертається до принципу екзистенційності, що дає можливість вченому зрозуміти ту культурно-національну основу, яка надає своєрідність філософії. Методологічним орієнтиром філософу слугує також принцип антропоцентризму, який означає, що в центрі філософії стоїть людина з її відношенням до світу. Антропоцентризм завжди пов'язаний з етноцентризмом – філософським принципом, який «пункт відліку» світобачення вбачає у культурі та історії власного народу. Етноцентризм виходить з буття даного національного краю як середини світу, що дає можливість національній філософії визначитись щодо іноземних культурно-філософських надбань. Важливу роль В.І.Шевченко відводить принципу

автохтонності – «закоріненості» світоглядно-філософських ідей в етногенезі, тобто у безперервному, постійному проживанні даного народу на даній території [13, 28-29] Спираючись на ці принципи, В.І.Шевченко не ставить за мету засудити одну філософію як неправильну, а іншу піднести як правильну, а прагне збагнути підстави і чинники філософії, визначитись серед них, щоб зробити світоглядно-філософський вибір.

У зв'язку з цим розробку ключових проблем вітчизняної філософії В.Шевченко здійснює з позицій методології, що максимально наближена до світоглядного менталітету нації, відтворює рух філософської тематики у контексті національної культури. Йдеться про філософію поступу, в якій філософ вбачає суттєвий теоретико-методологічний потенціал, будучи переконаним, що «створенням вчення про поступ українська філософія набула риси відносної завершеності» [7, 236]. У своїх працях В.І.Шевченко розкриває основні переваги врахування багатоцентровості концепцій і орієнтацій здобутків національної та світової філософії, пластичності процесів нагромадження досвіду, знань і цінностей.

Таким чином, розгляд української філософії крізь призму притаманної народіві єдності світовідношень, переживань і осягання світу та себе у світі становить осердя філософської концепції В.І.Шевченка. Уважний аналіз творів філософа підводить до висновку про те, що ідейно-теоретичними витоками і світоглядними підставами його вчення стала філософія поступу. Репрезентуючи властиві українській культурі погляди на світ, людину, мудрість, пізнання, вона відкриває нові можливості і перспективи, дає змогу осягнути філософію всередині національної культури.

Література:

1. Бичко А.К. Національні аспекти філософської освіти в Україні. /А.К.Бичко // Філософія освіти. – 2005. – № 1. – С.210-228.
2. Довбня В.М. В.І. Шевченко: поворот до проблематики української філософії / В.Довбня // 36. наук. пр. Науково-дослідного інституту українознавства. – К., 2008. – Т. XXII. – С.399-412.
3. Максимович М.О. Українські пісні. / М.О.Максимович // / Підгот. І.Попов. – К.: Вид-во АН УРСР, 1962. – 344 с.
4. Фігурний Ю.С., Ярошинський О.Б. Володимир Ісакович Шевченко – непересічний національний філософ і вчений-українознавець // Ю.С.Фігурний, О.Б.Ярошинський. //Світочі українознавства. – К., 2008. – С. 124-136.

5. Храмова В. До проблеми української ментальності /В.Храмова// Українська душа . – К.: Фенікс. – 1992. – С. 3-35.
6. Чижевський Д. Філософія і національність. / Д.Чижевський // Хроніка–2000. – 2000. – Вип. 37-38. – С.606-616.
7. Шевченко В. Дружба з мудрістю або ключові проблеми української філософії (Теоретико-методологічний коментар до курсу філософії у ВНЗ). /В.І.Шевченко. – К.: Фоліант, 2007 – 244 с.
8. Шевченко В. Концепція пізнання в українській філософії: Курс лекцій для вищих навч. закладів. /В.І.Шевченко. – К.: ІСДО, 1993. – 188 с.
9. Шевченко В. Нарис філософської думки Чернігово-Сіверщини (XI – поч. XVIII ст.). /В.І.Шевченко. – К.: Стилос, 1999.
10. Шевченко В. Проблема методу пізнання в українській філософії /В.І.Шевченко// Філософсько-антропологічні читання'96. – 1996. – Вип. 2.
11. Шевченко В. Проблема національного в українській філософії: респуб. міжвід. наук. зб. /В.І.Шевченко // М-во вищої і серед. спец. освіти УРСР, Київ. держ. ун-т ім. Т. Г. Шевченка. – К.: Либідь, 1992. – Вип. 94. – С. 18-26.
12. Шевченко В. І. Українознавство як методологія національного самопізнання /В.І.Шевченко // Зб. наук. пр. Науково-дослідного інституту українознавства. – 2005. – Т. IV. – С.32–39.
13. Шевченко В. Філософія: історія і сучасність. Конспект лекцій: Навч. посіб. для студентів гуманітарних спеціальностей. /В.І.Шевченко // (Співавт. С.О.Явоненко, О.О.Явоненко). – Чернігів, 1996.
14. Шевченко В. Філософська зоря Лазаря Барановича /В.І.Шевченко // – К.: Український центр духовної культури, 2001. – 232 с.
15. Юркевич П.Д. З рукописної спадщини. /П.Д.Юркевич // / Упор., комент. М.Ткачук. – К.: КМ Academia; Пульсари, 1999. – 332 с.